

## Nepoklicno prostovoljno delo v socialnem varstvu

Anica Kos-Mikuš\*

Nepoklicno prostovoljsko delo kot organizirana družbena akcija se je v zadnjih 20 letih močno razširilo po Evropi in ZDA. Pojem prostovoljnosti obsega na eni strani nenavzočnost denarnega plačila za delo, na drugi strani nenavzočnost formalne prisile, da bi človek opravljal kako delo. Beseda nepoklicno pa pomeni neobstojanje delovnega razmerja ter dolžnosti in pravic, ki delavcu izhajajo iz tega razmerja, ter navadno tudi nenavzočnost formalnih kvalifikacij za opravljanje socialnega dela. Vendar pa kot prostovoljni delavci neredko delajo tudi ljudje s formalno kvalifikacijo.

Kolikšen je pomen nepoklicnega prostovoljnega dela pri reševanju raznih nalog, ki so zaupane socialnemu varstvu, je razvidno iz uradnih angleških podatkov: kažejo, da danes polovico socialnega dela opravlja služba socialnega varstva, polovico pa organizirano prostovoljno delo. Res pa je, da ima Anglija med vsemi evropskimi državami najbolj razvito in organizirano mrežo nepoklicnega prostovoljnega dela. Že pred leti je tam po raznih prostovoljnih organizacijah delovalo dva milijona ljudi. Obstajajo posebni uradi, ki posredujejo med prostovoljnimi organizacijami in strokovnimi ustanovami, ki potrebujejo prostovoljne delavce (na primer bolnišnice, domovi za stare, ustanove za otroke). V Angliji so pred kratkim po vladnem naročilu opravili raziskavo o sedanjem stanju in razvojnih silnicah nepoklicnega prostovoljnega dela; pokazala je, da je v naslednjih 20 letih pričakovati naraščanje te dejavnosti in razraščanje socialne vloge raznih prostovoljnih organizacij. Tudi v drugih državah pripisujejo velik pomen prostovoljnemu delu in vidijo v njem pomembne možnosti za reševanje socialnih problemov, zlasti po Skandinavskih državah, Nemčiji, Franciji in Nizozemski.

Nepoklicno prostovoljno delo je zapleten in večplasten pojav z vrsto razsežnosti in razmerij. Da bi bolje razumeli raznolikost in različne pomena tega dela, si oglejmo predvsem troje razmerij:

- razmerje do strokovnih služb,
- razmerje do strank ali porabnikov,
- razmerje do družbenih in političnih dogajanj v družbenem okolju, v katerem nepoklicno prostovoljno delo poteka.

\* Anica Kos-Mikuš, doktorica medicine, psihiater in pediater, direktorica svetovalnega centra za otroke, mladoletnike in starše, 61000 Ljubljana, Gotska 18.

V razmerju do strokovnih služb je prostovoljno delo pri socialnem varstvu mogoče imeti za nadomestno dopolnjevalno ali samostojno.

Nadomestno (suplementarno) pomeni, da prostovoljno delo opravlja neke dodatne dejavnosti praviloma na dnu lestvice strokovnosti opravil strokovnih socialnovarstvenih ustanov, npr. skrb za stare in bolnike, druženje z bolniki, sprehodi z invalidnimi osebami itd. Tu so prostovoljni delavci za strokovno ustanovo le izpopolnjevalci dela, ki jim je bilo določeno, njihova dejavnost in pobuda se izražata le do ljudi, katerim pomagajo; v takem razmerju prostovoljnega dela do dela strokovne ustanove je razmeroma malo interakcij med strokovnimi delavci in prostovoljnimi delavci; njihovo delo teče drugo ob drugem, ne da bi pomembneje vplivali drugo na drugo.

— Dopolnjevalno (komplementarno) pomeni, da prostovoljni delavci sodelujejo pri strokovno pomembnejših nalogah, npr. pri socialnem terapevtskem delu, strožjem nadzorstvu, raznih oblik vzgojnega pedagoškega in popravnega dela idr. To nepoklicno delo ni le nestrokovni dodatek delovanju ustanove temveč dopolnjujejo strokovno delo ustanove; prostovoljni delavci prevzemajo nekatere vloge strokovnjakov; strokovno delo je tesno povezano z nepoklicnim delom, se z njim prepleta, prihaja do močnih interakcij, stikov in vplivov med strokovnim in nepoklicnim prostovoljnim delom; prostovoljni delavci bolj ali manj dejavno sooblikujejo delovni proces.

— Samostojno s strokovnimi službami formalno nepovezano je prostovoljno delo, ki obravnava probleme zunaj strokovnih služb in po potrebi pokliče strokovnjake na pomoč. V tem položaju torej strokovnjaki pomagajo prostovoljnim delavcem pri opravljanju kake dejavnosti ali naloge — v nasprotju s prejšnjima dvema položajema, kjer prostovoljni delavci pomagajo reševati probleme strokovni službi, ustanovi in strokovnjakom; polarizacija teh položajev je posebno očitna kadar gre za reševanje enakih problemov — v strokovnih ustanovah in v oblikah samostojnega nepoklicnega prostovoljnega dela, npr. pri alkoholizmu, narkomaniji, prestopništvu.

Ob določitvi razmerja nepoklicnega prostovoljnega dela do dela strokovnih služb prihaja do polarizacije. Nekateri, med strokovnjaki zlasti sociologi, poudarjajo, da je glavna vloga nepoklicnega prostovoljnega dela redefiniranje problemov, s katerimi se ukvarja socialno varstvo. Izhodišče tega lotevanja je tako: Ko gledamo izvir problemov, ki sodijo v pristojnost socialne-

ga varstva v nasprotujočih si zahtevah ustanov, v katere posamezniki vstopajo, je gotovo treba še naprej reševati težave teh posameznikov, že v imenu poroštcev, ki jih družba daje za take primere. Toda iste posameznikove težave so znamenje, da je treba nekaj storiti v skupinah in ustanovah, v katere so vraščeni najbolj ogroženi ljudje. Posameznik, za katerega skrbijo socialno-varstvene službe, je nekakšno razmaknjeno stičišče norm, ki jih posamezniku postavlja družba, izkušenj, ki jih je pridobil, in zmožnosti izpolnjevanja zahtev, pred katere je postavljen. Posameznik, ki mu je posvečena skrb socialnovarstvenih služb, je opozorilo, da med njegovimi izkušnjami, zahtevami, ki jih družba postavlja predenj, in njegovimi zmožnostmi nastaja neujemanje, ki ga sam ne more premagati. Če se ukvarjamo le s takim posameznikom, mu lahko pomagamo rešiti težavo, lahko odstranimo težavo posameznika. Dokler pa struktura, ki težavo poraja, ostaja nedotaknjena, izloča čedalje več in čedalje krepkejšo posameznike, čim bolj se neujemanje razrašča. Skrbi za posameznika tako ne utemeljemo več samo s humanostjo, s pravom ali s cenenostjo preprečevalnih posegov. Klienti služb socialnega varstva so skrajni primeri problemov vsakdanje izkušnje in jih osvetljujejo. Seveda jih ne osvetljujejo popolnoma: če se kdo recimo znajde v sistemu zahtev, ki nasprotujejo njegovi temeljni življenjski izkušnji, in ne vidi drugega izhoda kot samomor, ostaja še bistveno vprašanje, kje in kako kdo drug najde način, da to nasprotje preživi ali ga celo premaguje. Da je nepoklicno prostovoljno delo razširjeno, vemo. Resnica, ki jo mora izbojevati, je konkretna praksa socialnega varstva, ki mora postati opozorilna luč za nasprotja, v katera smo vpleteni vsi, tudi tisti, ki smo zdravi, močni in pametni.

Posebne skupine, s katerimi se ukvarja socialno varstvo, postanejo posebne skupine šele z lastnostmi, ki jih v glavnih potezah zariše temeljna družbena sestava. Predmet socialnega varstva so, grobo rečeno, ljudje, ki niso zmožni ali pripravljani vklapljati se v družbeno delitev dela po veljavnih merilih, in pa tisti, ki jih sem utegne pahnuti njihov objektivni položaj. Take skupine so ostareli, hudodelci, telesni in duševni bolniki, ljudje, odpuščeni iz psihiatričnih bolnišnic in zaporov, otroci s šolskimi težavami, ljudje v izumirajočih poklicih itd. Službe socialnega varstva zajemajo le del teh ljudi. Drugi svoje težave rešijo drugod, recimo na zavodu za zaposlovanje, težave tretjih ostanejo neopažene, dokler kdo ne opozori nanje.

Socialno delo po logiki narave ustanove postaja čedalje bolj eno izmed posebnih, ločenih torišč v družbeni delitvi dela, namreč delovno torišče, ki svoje razmerje do družbe v celoti zamenjuje s pragmatičnim, če že ne storitvenim razmerjem do posebnih družbenih območij, kot so pravo, politika ali morala. Ko socialno varstvo pozabi na družbeno naravo svojih zadev, začne prevzemati bolj sanacijsko kot pa temeljno humano vlogo. Pri delu samega se tako »krpanje« družbe obnavlja v delu zelo specializiranih ustanov, npr. psihiatrije, in z njihovo specializiranostjo se zakriva v bistvu enotna sestava problemov. Temu dodajmo še prevlado tistih znanstveno-strokovnih teorij o izviri in načinu odpravljanja težav, ki uzakonjajo tako družbeno pozabljanje in zadevo postavljajo samo pred ducat med sabo ločenih ustanov socialnega varstva. Kot se pozabi na družbene določilnice, ki porajajo posameznikove težave, ostanejo te težave predmet znanosti, kot so psihologija, posebna pedagogika, gerontologija, itd., kot znanstveni predmet pa so na voljo manipulaciji znotraj strokovno-znanstvenih meril. Nuja težave reševati čim prej in v okviru lastne ustanove ali sistema ustanov socialnega varstva, je pravi veter v jadra pragmatičnega odpravljanja znamenj problema, k skrbi samo za posameznika. Nastop nepoklicnih prostovoljnih delavcev sam po sebi še ne pomeni rešitve takega nasprotja. Nepoklicno prostovoljno delo lahko obvelja zgolj kot širjenje, večanje učinkovitosti in pocenitev dela socialnovarstvenih služb. Lahko pa udejani svojo kritično zmožnost tako, da naloge socialnega varstva redefinira kot probleme celotne družbe. To pomeni boj zoper osamosvojeno družbeno torišče, namreč torišče znanosti ali stroke za bolne ali šibke posameznike. Prostovoljec v socialnem varstvu naj bi težave ljudi, ki se obračajo na socialno varstvo razumel kot svoje težave, ki pa so pri nekaterih dognane do večje intenzivnosti in zato dobivajo nove razsežnosti in morda terjajo drugačno obravnavo.

Koncept nepoklicnega prostovoljnega dela, ki poudarja nadomestno, recimo količinsko vlogo prostovoljnega dela pri že določenih nalogah, razmerjih in postopkih v ustanovah socialnega varstva, poudarja pomen solidarnosti prostovoljnega delavca z ljudmi, ki se obračajo na socialno varstvo. Prostovoljno delo pojmuje kot dragoceno količino neusmerjene družbene energije, najpogosteje ljudi brez večjih drugih delovnih nalog in altruističnih osebnosti, ki jim je to delo v moralno zadoščenje in se z njim oseb-

nostno uresničujejo. Družbena vloga nepoklicnega prostovoljnega dela naj bi bila uveljavljanje dobrote posameznikov v socialnem delu, nastop človeka, ki poleg tega, da se bojuje zase, tudi podarja drugim. Razmerje kakega prostovoljnega dela do strank zato ostaja pokroviteljsko, če že ne uradno hirarhično. Vez med varovalcem in varovanim, med tistim, ki pomoč daje, in tistim, ki jo sprejema, je moralna vez.

Koncept prostovoljnega dela, ki podarja možnost in nalogo tega dela, da redefinira težave ljudi s katerimi se ukvarja socialno varstvo, in izpostavlja njihove družbene določilnice, obravnava vse tri vpletene skupine — nepoklicne prostovoljne delavce, poklicne delavce oziroma strokovnjake in »stranke« oziroma porabnike kot enakopravne sodelavce v dogajanju. Možnost in uspešnost nepoklicnega prostovoljnega dela razlagajo s kakovostjo razmerij med ljudmi in s praktičnimi rešitvami, ki človeka v izkušnji normalnih, to je tudi kriznih položajev obdržijo na površju ali ga potegnejo iz stisk, za katere so prostovoljni delavci občutljivi. Plačilo za prostovoljno delo ni toliko moralno zadovoljstvo, temveč bolj — če odmislimo najneposrednejše pobude osvobajanja, obvladovanje mikrookolja, v katerem ljudje živijo. Formalna kvalifikacija ni pogoj ne za odgovorno ne za kakovostno delo. Razmerje med profesionalci, prostovoljnimi delavci in tistimi, za katere zdaj uporabljamo neprimerni izraz »stranke«, je razmerje enakopravno sodelujočih, ki si delo delijo. Čeprav se največkrat tudi ta usmeritev obotavlja seči do temeljnih potez kapitalistične družbe, pa tako lotevanje pomeni napredno, kritično naravnost.

Razmerje nepoklicnega prostovoljnega dela do družbenih in političnih dogajanj v okolju, v katerem delo poteka, terja družboslovno razčlemba. Tu omenjamo le nekatere prvine, ki so izhodišče za tako razčlemba v zahodno-evropski in ameriški literaturi o prostovoljnem delu. Zadnjih deset let so zlasti v okviru študentskih gibanj nastale številne politične skupine, ki so se odločno in po socioloških merilih lotevale vprašanj obrobni skupin, npr. problemov z mamili, prestopništvo, gospodarsko in kulturno prikrajšanostjo, brezposelnostjo in drugim. Te skupine so s svojo inovativnostjo, bojevitostjo in operativno svobodo, ki je izhajala iz dejstva, da niso bile sestavina državnega aparata ali strokovnih služb, povzročile dosti sprememb v delovnih metodah

in zakonodaji socialnega varstva. Izoblikovale so vrsto novih vprašanj in odprle ali prisilile socialno varstvo, da se je pričelo ukvarjati tudi z njimi. Ena najpomembnejših pobud inovativnega nepoklicnega prostovoljnega dela je želja po dejavni udeležbi pri sooblikovanju lastnega družbenega okolja. Prostovoljne skupine so lahko pomemben dejavnik družbenih sprememb in pomembno pritiskajo na vlade. Glede na razširjenost in operativni pomen prostovoljnega dela v socialnem varstvu se postavlja vprašanje, kako bi to delo uskladili s socialno politiko in nameni državnega razvoja.

Da bi bilo prostovoljno delo usklajeno z razvojnimi cilji družbene skupine države, občine, bi moralo biti organizirano, načrtovano in usklajevano z vrha, to je od najvišjih socialnovarstvenih organov. S tem pa postaja prostovoljno delo državnih ustanov socialnega varstva in izgublja vrsto lastnosti, zaradi katerih je inovativno, napredno in drugačno kakor tradicionalno. Poleg tega je težava tudi v tem, da ljudje, ki delujejo v prostovoljnem delu ne želijo biti od zgoraj organizirani in hierarhično vodeni. Praksa kaže, da takoj, ko jih prično preveč organizirati, nehajo delati. Za družbeno osmišljeno prostovoljno delo je potrebno nenehno součinkovanje med družbenimi sistemi, zlasti sistemom socialne politike, strokovnimi ustanovami in prostovoljnimi organizacijami. Pri tem poudarjajo predvsem sodelovanje pri odločanju. Nepoklicno prostovoljno delo je občutljiv instrument za družbene potrebe v skupnosti, ki jih sistem socialnega varstva ni opazil ali jih noče opaziti. Družbo in službe socialnega varstva opozarja na njihovo disfunkcijo. Ena pomembnih vlog nepoklicnega prostovoljnega dela je, da vzdržuje in razvija socialno zavest skupnosti in sicer s tem, da ljudi opozarja na potrebe drugih, ter v tem, da daje vzorce za socialno lotevanje pri reševanju problemov in vzorcev za solidarnostno delo. Pomembno je, da nepoklicno prostovoljno delo ne maskira in ne blaži systemske pomanjkljivosti in še posebej pomanjkljivosti služb socialnega varstva.

Za konec še tole: zadnja leta se tudi v Sloveniji razvijajo razni modeli nepoklicnega prostovoljnega dela v socialnem varstvu. Posebnost družbenih razmerij v naši družbi terja izdelave konceptov, določitev razmerja do načela solidarnosti ter pozorno razčlemba razvoja in ovrednotenje učinkov na raznih ravneh.

UDC 361.751

## **Nonprofessional voluntary work in social welfare**

Kos-Mikuš, dr. Anica, Doctor of Medicine-Pedopsychiatrist, Director, Counselling Center, Ljubljana

Nonprofessional voluntary work in the social welfare services has been on the increase in developed countries during the last decade. The author analyses the relationship of this work towards the professional services of social welfare, towards the clients and towards the social milieu in which it takes place. Two different approaches to nonpro-

fessional voluntary work are polarized: the first which treats such work as well-intentioned help to fellow human beings in distress and the second in which nonprofessional voluntary work discloses above all the social determinants of individuals' problems and tries to solve them on this level.